

ЦИЦЕРОН КАТО ТЕОРЕТИК НА РИМСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ И ПРИМЕР ЗА КВИНТИЛИАН В INSTITUTIO ORATORIA

Глория Бакърджиева

За да вникнем по-лесно и успешно в произведението на Квинтилиан, би било добре да се върнем малко назад в римската история и да се запознаем с идеите на неговия образец Марк Тулий Цицерон. Цицерон е онзи, който в своите реторически произведения обобщава оформилата се под влияние на гръцката култура римска образователна система. Той пресъздава с ново римско звучене същността на гръцката παιδεία, превеждайки понятието като *humanitas*.

Какво всъщност означава παιδεία? В елинската история от бурните промени, породени от софистите, се развили два типа образователна теория. От една страна, научната философия на Платон и Аристотел, от друга страна, реторическата култура, изразена най-добре в творбите и дейността на Исократ. За Исократ реториката е най-благородното познание, изискващо от ученика дълги усилия и много саможертва, но даващо му в отплата знание и практическа мъдрост, необходими за гражданската добродетел. /Isocr. c. Soph. 16-18; Antid., passim; Panath. 30-4./

На формулата в исократовата програма τὴν τῶν λόγων τῶν πολιτικῶν ἐπιμέλειαν /изучаване на политическа мъдрост и красноречие/ се дължи по-късната елинистическа идея παιδεία.

Платон и Аристотел също попадат под влиянието на тази програма. В “Закони” Платон предлага програма, доста по-различна от тази в “Държавата” – метафизиката не се споменава, математиката е редуцирана./”Закони” 817. E/ Същото отстъпване пред образованата, но не философска публика се забелязва в програмата на Аристотел: сутрин частни лекции за избрани ученици, вечер публични лекции с не-толкова технически характер за всички желаещи. В образователния речник на Аристотел се развива дуализъм : φιλοσοφία за метафизичната страна на обучението, παιδεία за по-популярната страна.

През елинистическата епоха се появява божеството Пайдея като илюстрация на процеса на възприемане на исократовия идеал. Παιδεία означава за гърците не само пътя на образованието, но цялата елинска култура, всичко онова, което ги обединява и отличава.

Гръцките образователни идеи прониквали в Рим най-напред чрез личности като Полибий. Той е смятан за главна интелектуална връзка между Гърция и Рим на своето време. Полибий бил високо образован елин, родом от Мегалополис в Аркадия. През

167 г. пр. Хр. бил изпратен като заложник в Рим, където неговата образованост била високо оценена. Получил достъп до домовете на високопоставени римляни като Емилий Павел Македонски, победител в Третата Македонска война. Полибий обучавал синовете му Фабий и Сципион Емилиан.

Така той станал съветник на Сципион и свидетел на неговата победа над Картаген през 146 г. Пр.Хр. Полибий е известен с творбата си “Истории”, в която разглежда възхода на Рим като военно-политическа сила в Средиземноморието.

Друг виден грък, способствал за културното влияние на Гърция над Рим, бил философът-стоик Панеций. Представен на Сципион, той заминава с него в Рим, където развива активна дейност за представяне и разпространение на стоическата доктрина и гръцката философия като цяло.

Тези изявени гръцки културни дейци имали значително влияние върху елинофилски настроените римски политици и мислители от това време. Гръцката култура се разпространявала чрез образованието, което гръците донесли и постепенно се оформило понятието, което Цицерон представя в своите творби като *humanitas*. Ранното римско образование следвало традициите на *mos maiorum*, а гръцкото било наричано *παιδεία*.

Преводът, който Цицерон въвежда за гръцкото понятие, е *humanitas*.

Когато римляните започват да използват *humanitas* като свой еквивалент на *παιδεία*, произходът на думата от *homo* прави очевидна фундаменталната разлика във възгледите. *Institutio* означава обучение, а *educatio* – домашно възпитание. *Humanitas* внася в римския идеал за култура нотка, която отсъства в по-интелектуалния гръцки идеал: идеята за човешко достойнство и съчувствие. *Homo sum, humani nil a me alienum puto.*/Теренций Афер/.

Елинистическият идеал за култура, основана на занимания с литература, реторика и философия, бил напълно възприет в Рим около средата на втори век пр. Хр.

Гракхите били първите, които използвали оръжието на гръцката реторика за демократичната кауза. Римските демократи обаче, скоро започнали да гледат на гръцкото образование като на лукс. Марий бил необразован.

Светоний в *De claris rhetoribus* вмъква текстовете на два закона срещу новите школи по гръцка философия и реторика: през 161 г. пр. Хр. *senatus consultum* гони всички учители по философия и реторика от Рим, а през 92г. пр. Хр. едикт на цензорите Гней Домиций Ахенобарб и Луций Лициний Крас забранил дейността на *Latini rhetores*.

Цицерон казва в *De Oratore*, че Плоций Гал бил първият, който преподавал реторика на латински. Светоний цитира негово писмо, в което Цицерон казва, че всички ходели при Плоций Гал и той бил разочарован, че на него не му позволили.

Между 86 и 82 г. пр. Хр. неизвестен ученик по реторика написал на латински учебник по реторика за своя приятел Г. Херений. *Ad Herennium* – в увода към I книга се казва, че гръцките учебници са педантични и непрактични, не се споменават гръцки автори никъде, историческите примери са от римската история.

Отклонен от школата на Плоций Гал, Цицерон учи другаде. В *Brutus* разказва за ранното си образование. Той слушал Крас, Антоний, Сулпиций, Кота, младия Хортензий – на върха на славата им.

Плутарх разказва, че най-ранната мечта на Цицерон била да стане поет /Plut. Cic.2/ после учил при поета Архий. Силно влияние от Л. Елий Стилон – първия велик учен на Рим и учител на Варон. Философия най-напред му преподавал Федър – епикуреец.

В *de Oratore* Цицерон заявява, че юриспруденцията е римското съответствие на гръцката философия. След Федър негов учител по философия е стоикът Диодот. Решителният импулс идва от другаде. Митридат завладява Атина. Школите са разтурени и няколко философи търсят убежище в Рим. Филон от Лариса бил глава на Академията. Цицерон го слуша и се ентусиазира.

Аристотел бил първият философ, преподавал реторика. Това не се харесвало нито на Платон, нито на Исократ. Практиката му била възприета от късните перипатетици, а после от стоиците, които смятали, че единствено мъдрецът може да притежава и разкрива всички форми на знание. Стоиците за разлика от перипатетиците се интересуват само от формалната страна на реториката. Цицерон се оплаква, че те пренебрегват практическата работа по намиране на теми /*inventio*/ в полза на абстрактни дефиниции. Обратната връзка съществувала между школите на Платон и Епикур – съгласие в практиката, а различие в теорията. Платон смята, че реториката е вредна, Епикур смята, че е истинско познание, но неговата система прави хората безразлични към политическия живот.

Карнеад бил оригинален и могъщ мислител, но влиянието му се дължало предимно на бляскавата му диалектика. Лекциите му в Рим през 155 г. пр. Хр. се помнели заради бляскавия му реторически стил. Филон от Лариса бил подобен на Карнеад. Цицерон бил повлиян от убедителното красноречие на Филон.

Цицерон заминал в Атина, където учил философия в Академията, а реторика при Деметрий от Сирия.

После в Азия имал четирима учители по реторика. Родос станал върхово изживяване за младия Цицерон. Молон от Родос, учителят му по реторика, му помогнал да изчисти стила си от излишъци и словоохотливост. Трябва там също да е срещнал Посидоний – прочут стоически философ. Посидоний бил ученик на Панеций, еkleктик, с брилянтен стил.

Получил висшия курс на образование в Гърция, Марк Тулий пренесъл в своите речи, реторически и философски творби многообразието на гръцката мисъл в латински изказ. Неговите произведения и творбите на големите поети от епохата на Август полагат основите на изобилието на латинския език.

За това, не без основание, британският изследовател на античността Обри Гуин казва, че историята на римското образование до голяма степен е историята на цицероновото интелектуално израстване, зрелост и влияние. В неговата лична образователна история се събират влиянието на древната римска традиция и гръцката интелектуална издигнатост. А в неговите реторически творби получават ясно формулиран израз зрелите идеи за същността и целите на римското образование.

Цицерон публикувал ученическите си бележки като основа на *De Inventione*.

Но най-значимото произведение на Цицерон с оглед на историята и теорията на образованието е *De Oratore*, публикуван в 55 г. пр. Хр. Две години след завръщане от изгнание Цицерон се обръща към реториката и стария си интерес към проблемите на образованието. *De Oratore* е много повече от учебник по реторика или есе върху висшето образование. Този диалог представя зрели възгледи за гръко-римската литература, философия, политика.

Предвиден като есе за ораторското изкуство, диалогът е ангажиран преди всичко с реториката. Може да бъде обявен за програма на оратора за образователна реформа. По-късно Цицерон развива програмата си в *Brutus* и *Orator*, но *De Oratore* съдържа същността на тяхната доктрина и е най-пълно изложение на цицероновата образователна теория.

В предговора към II книга се разглежда римското образование в училищата, наречено *puerilis institutio*.

Цицероновата теория на образованието включва и висш курс – *politior humanitas / de Or. II.72/*

Нищо не се казва за началното образование. Теоретично Цицерон би следвало да се съгласи с Катон, че обучението на детето в началото е задължение на родителя. В “*Тускулански беседи*” бащата е поставен след дойката и преди училищния учител в списъка на хората, които влияят на детето с преподаване и пример.

Интересът на Цицерон към образованието започва с училищата по литература и реторика. Латинската словесна практика прави разлика между *ludi magister litterator* ὤρασματιστής, който преподава четене и писане и учителя по

литература *grammaticus* - γραμματικός, който преподава прозаично съчиняване и поезия, както и граматика.

Според Светоний първите училища по литература в Рим датират от II век пр. Хр. В *De Oratore* става ясно, че в Рим се учат още много предмети по образа на гръцкото училище. Много извори за εὐκύκλιος παιδεία. Цицерон не използва термина, но говори за *artes liberales* или *liberalis disciplina / de Or. i. 72; ii.162, iii. 127/*. Целта на *artes liberales* била не да даде подробни знания, а общи принципи. Цицерон казва, че е различно да бъдеш *artifex* в което и да е *ars* и да знаеш достатъчно за целите на ежедневието.

Цицероновото *puerilis institutio* може грубо да бъде приравнено към гръцкото εὐκύκλιος παιδεία.

Цицерон употребява *rhetor* често в другите си произведения, но в *De Oratore – magister dicendi* и дори се извинява за употребата на *rhetor*.

В *De Oratore* Крас определя задълженията на *Grammaticus*: - *in grammaticis poetarum pertractatio, historiarum cognitio, verborum interpretatio, pronuntiandi quidam sonus*.

“ да коментира поетите, да преподава история, да обяснява значението на думите, да демонстрира правилно ударение и произношение.” / *De Oratore, I.187/*.

В този ред на мисли изниква въпросът: На кой език се четяли авторите в тези училища по литература?

Цицерон не отговаря на този въпрос. По всичко личи, че доминира гръцкият.

At vero nos, docti scilicet a Graecia, haec a pueritia et legimus et ediscimus, hanc eruditionem liberalem et doctrinam putamus./Tusc. II.27/

Към задълженията на граматика Цицерон включва *pronuntiandi quidam sonus*.

Фразата се отнася главно към четенето на глас и декламацията, но Цицерон може да има предвид и начални упражнения по реторика. В ранния етап на гръко-римското

образование учителят по литература преподавал и реторика и това важи за Рим до I век сл. Хр включително./*Quint.ii.1, 3-6/*. Цицерон говори редовно за *grammatici* и *rhetores* като отделни професии.

От *De Oratore* става ясно, че Цицерон смята реториката за част от *puerilis institutio/ De Oratore i.163. 244; ii 100; iii 38/*

Ego enim sum is, qui cum summo studio patris in pueritia doctus essem et in forum ingeni tantum, quantum ipse sentio, non tantum, quantum [ipse] forsitan vobis videar, detulissem, non possim dicere me haec, quae nunc complector, perinde, ut dicam discenda esse, didicisse; quippe qui omnium maturrime ad publicas causas accesserim annosque natus unum et viginti nobilissimum hominem et

eloquentissimum in iudicium vocarim; cui disciplina fuerit forum, magister usus et leges et instituta Populi Romani mosque maiorum/De Or. Iii.74/ /p.96 A.G./

Аз още в детството си получих превъзходно образование благодарение на моя баща и проявих на форума един скромен по моя преценка талант, далеч не тъй блестящ, както си мислите. Не мога да кажа, че съм овладял всичко, което обхванах в беседата си, така както искам да го овладеете вие. Причината е, че се зах с обществени дела по-рано от всички други и едва двадесет и една години призовах на съд един изключително знатен човек, блестящ оратор. Та моята школа бе форумът, а учители ми бяха опитът, писаните и неписани закони на римския народ и обичаите на предците.

Според Цицерон съществуващите училища по реторика причинявали повече вреда, отколкото полза. / De Or.I, 94; II, 1-4; II, 75/.

De Inventione и *Ad Herennium* показват, че гръцката реторика е станала формална и схоластична. Двете творби се основават на “*Реторика на Хермагор*”, за която говори

Квинтилиан /I.O., III, 1, 16/, но днес не е запазена. Хермагор процъфтявал около средата на II век пр. Хр. Тогава преобладавало стоическото влияние в гръцката мисъл и Хермагор трябва да е учил при такъв учител. Аристотел основава теорията си на реториката на онова, което е намирано като полезно за практическото красноречие. Хермагор извежда теорията си от абстрактна дефиниция на намирането на темата-материя /ζήτημα/, изчислява място за всеки дял на речта, може да каже къде да се сложи

отклонение, къде емоционален призив и почти нищо не казва за различните стилове красноречие. В резултат на тази теория настъпила промяна в стойността, давана на различните типове красноречие. Аристотел предпочита съвещателната реторика. Хермагор преобръща реда – за него на първо място е съдебната реторика. Цицерон говори предимно за *causae /controversiae-* по Августово време/, малко или нищо за *quaestiones /suasoriae/*.

При всички слабости на гръцката реторика по негово време Цицерон я смята за чудесно обработена и логична наука и смята, че не би могъл да усъвършенства гръцката реторическа техника. /de Or. i.23, 145/.

В *De Oratore* Цицерон казва, “*че никога никой мъж не е станал велик оратор, ако не е съчетал реториката с всички други клонове на познанието*” *De Or. II, 5/*.

В началото на диалога Цицерон включва всички области на познанието / *de Or.I, 45-73/*, но постепенно свежда необходимостта до три предмета: история, юриспруденция и философия. Той обръща специално внимание на историята. Развива теорията за *doctus orator*, като представя изисквания преди всичко към изучаване на психология, етика и политика.

Това е *humanitas* : цицероновият *doctus orator* трябва да е изучавал литература, реторика, история, право, философия. *Humanus* се повтаря почти на всяка страница на *De Oratore*.

Библиография: Gwynn A. Roman Education from Cicero to Quintilian, 1926